

Katarzyna Waszczyńska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW

Terra incognita?

Terra incognita: Białoruś to tytuł jednej z książek (zbioru esejów) Sokrata Janowicza¹, wydanej w 1993 roku, ale również teza, którą — mimo upływu prawie trzydziestu lat od jej postawienia — trudno sfalsyfikować. Pisarz wówczas tłumaczył:

Białoruś. Co czyta o niej Jaś i co będzie potem wiedział Jan? Dokładnie nic, niczym o Papuasach w Nowej Gwinei... Najogólniej mówiąc, jest to zasługa rosyjskiego imperializmu i polskiego etnocentryzmu. Wina w tym też i samych Białorusinów, którzy zamiast mieć to już dawno za sobą, dopiero teraz wybijają się na własne państwo, wychodzą na postrzegany horyzont [Janowicz 1993: 5].

W słowach tych można dostrzec diagnozę, która, podobnie do tezy, nie straciła na aktualności. Ostatnie zdanie zaś brzmi wręcz proroczo, o czym niżej.

Co wiadomo o Białorusi? W zasadzie tyle, ile można znaleźć w szeroko rozumianych mediach. Te zaś koncentrują się głównie na wątkach politycznych i relacjach międzynarodowych. W przypadku białoruskim jest to szczególnie dobrze widoczne od 1994 roku i pierwszych wyborach

¹ Sokrat Janowicz (1936–2013) — Białorusin urodzony w Krynkach, tu mieszkający i tworzący w języku białoruskim i polskim; pisarz, publicysta, autorytet nie tylko dla środowiska białoruskiego w Polsce; związany z Białoruskim Stowarzyszeniem Literackim „Białowieża”; założyciel Stowarzyszenia, a potem Fundacji Villa Sokrates, stwarzającej przestrzeń do polifoniczności literatur i kultury pogranicza polsko-białoruskiego. Dzisiaj fundacja stawia sobie za cel zachowanie i propagowanie dorobku pisarza.

prezydenckich, po których do władzy doszedł Aleksander Łukaszenka². Stosunkowo szybko on sam i jego sposób zarządzania państwem stały się synonimem Białorusi i Białorusinów, a kolejne wygrane wybory tylko utwierdzały w tym przekonaniu. W rezultacie w dyskursie publicznym stwierdzenia o „białoruskich rządach autorytarnych” i „ostatnim dyktatorze Europy” stawały się z jednej strony oceną sytuacji białoruskiej, a z drugiej były i są wykorzystywane do dyskredytacji tego, komu chciano zarzucić brak zasad czy wartości demokratycznych.

Zainteresowania problematyką białoruską przypominają swoistą sinusoide, w której najwyższy punkt amplitudy zajmują wydarzenia polityczne z dwoma głównymi graczami i jednocześnie figurami retorycznymi: prezydentem i opozycją. W ograniczonym zakresie pojawiają się informacje dotyczące spraw społecznych czy kultury. Od tego ogólnego obrazu są wyjątki — wiadomości dotyczące zarówno osób zainteresowanych problematyką białoruską i zgłębiających ją teoretycznie i praktycznie, jak i miejsc oraz imprez przełamujących ten niedostatek³.

W historii współczesnej Białorusi (Republiki Białoruś), stanowienia narodu i społeczeństwa białoruskiego znaczącą cezurą jest 9 sierpnia 2020 roku — wybory prezydenckie, których przebieg⁴ i wynik⁵ wywołał zdecydowany sprzeciw społeczny. Co jednak warte podkreślenia, miał on po-

² Warto tu przywołać analizy obrazu Białorusi i Białorusinów w mediach, np. Zakrzewska 2014, Ланеўскі 2014, Galus 2015.

³ Wyjątki oczywiście są. Należą do nich zespoły muzyczne prezentujące się na Basowiszczach — Festiwalu Muzyki Młodej Białorusi (ostatni raz zorganizowany w 2019 roku, w roku 2022 padł pomysł reaktywacji); koncerty organizowane np. przez Białoruskie Zrzeszenie Studentów (BAS) — Białoruski underground itd. Warto też wspomnieć o kilku edycjach festiwalu pokazującego białoruskie młode kino Bulbamovie czy współpracę teatralną (np. Instytut Teatralny w dniach 26–31 maja 2019 roku zorganizował pokazy „Nie ma dymu” — nowego teatru białoruskiego).

⁴ Kontrkandydaci Aleksandra Łukaszenki: Siarhiej Cichanouski [Сяргей Ціханоўскі] (blogger i autor kanału na YouTube „Kraj do życia” [„Страна для жизни”]), Wiktar Babaryka [Віктар Бабарыка] (bankowiec, prezes Bielhazprombanku [Белгазпрамбанк] i Waleruj Serkała [Валерый Цэпкала] (polityk i dyplomata, były ambasador Republiki Białoruś w USA) zostali, jeszcze w trakcie kampanii przedwyborczej, skutecznie usunięci — dwóch pierwszych znalazło się w więzieniu, trzeci wyjechał do Rosji. Ostatecznie do wyborów dopuszczono Swiatłanę Cichanouską [Святлана Ціханоўская] (żonę Sarhieja) wspieraną przez Marię Kalesnikawą [Марыя Калесніківа] i Weranikę Serkałę [Вераніка Цэпкала]. Należy dodać, że Centralna Komisja Wyborcza zarejestrowała oprócz komitetu Swiatłany Cichanouskiej także komitety: Hanny Kanapaćkiej [Ганна Канапацкая], Andreja Dzmityrjeuwa [Андрэй Дзмітрыеў] i Siarhieja Czeraczenia [Сяргей Чэрачэнь]. Trzech ostatnich kandydatów miało jednakże minimalne poparcie.

⁵ Podane oficjalne wyniki mówiły o wygranej Aleksandra Łukaszenki, który miał uzyskać 80% głosów, a jego kontrkandydatka — Swiatłana Cichanouska — 10%. Z kolei z badań społecznych wynikało, że sytuacja była odwrotna.

kojowy i masowy charakter. Przez kilkanaście tygodni na ulicach wielu miejscowości⁶ odbywały się protesty⁷ obywateli, które były tłumione⁸ przez władzę. Wydarzenia te relacjonowały media nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach. Zaczęto więcej pisać o Białorusi i Białorusinach, początkowo w kontekście protestów⁹, z czasem wykorzystując zainteresowanie nimi o tematach innych: historycznych, społecznych, kulturowych¹⁰. Powstało wiele inicjatyw pomocowych, programów stypendialnych skierowanych do Białorusinów, którzy zostali zmuszeni do emigracji. To zainteresowanie i wsparcie przetrwało jeszcze próbę, jaką stał się konflikt uchodźczy na granicy polsko-białoruskiej, generowany przez administrację Aleksandra Łukaszenki od lipca 2021 roku. Niestety agresja Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku, w tym atak z terenu Białorusi, oraz niejednoznaczne stanowisko władz białoruskich sprawiły, że o Białorusi i Białorusinach znów mówi się przede wszystkim w kontekście Łukaszenki i widzi się w nich popleczników Rosji. Zapomina się natomiast o tym, że nadal trwa walka o podmiotowość białoruską. Walczą o nią ci, którzy pozostają poza granicami Białorusi (nie mogąc bezpiecznie do niej wrócić), jak również ci, którzy pozostali, którzy każdego dnia są poddawani propagandzie i zastraszaniu. Wielu wciąż ponosi konsekwencje swojego zaangażowania — lub tylko poparcia w mediach społecznościowych — protestów 2020 roku. Warto o tym pamiętać.

Do rąk Czytelników trafia siedem tekstów, które przybliżają wybrane zagadnienia związane z muzeami białoruskimi. Być może ktoś pomyśli, że przecież nie jest to temat nierozpoznany. Rzeczywiście ten, kto był w Białorusi, zwiedzał prawdopodobnie muzeum zamkowe w Grodnie czy Mirze, a może pałacowe w Nieświeżu, oglądał Zaosie i Nowogródek,

⁶ Ich wyjątkowością było to, że odbywały się nie tylko w Mińsku, lecz również w Grodnie, Brześciu, Homlu, Mohylewie, Witebsku, Lidzie, Mołodecznie [Маладзечна], Bobrujsku, Soligorsku [Салігорск], Swietłagorsku [Светлагорск], Ręczycy [Рэчыца], Wołkowysku itd.

⁷ Protesty miały zróżnicowaną formę: od zbiorowisk i marszy po spotkania osiedlowe i sąsiedzkie.

⁸ Stosowano siłę, zastraszano, wymierzano kary finansowe za zakłócanie porządku, aresztowano uczestników, dochodziło też do zabójstw — jedną z pierwszych ofiar śmiertelnych był Alaksandr Tarajkouski [Аляксандр Тарайкоўскі]. W lutym 2021 roku pojawiły się w mediach informacje o zatrzymaniu ponad 33 tys. osób, z kolei Fundacja Praw Człowieka podała, że na 6.09. 2021 r. było 659 więźniów politycznych. Co więcej wiele osób nadal siedzi w więzieniu, a represje nie ustają.

⁹ Patrz m.in. cały numer wydawanych przez Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk „Spraw Międzynarodowych” zatytułowany: *Białoruś — niedokończona rewolucja* (2021, t. 74, nr 2), jak też: Sulima 2020; *Marsz Białorusi 2021*; *Partyzanci 2021*.

¹⁰ Patrz m.in. *Wschód wolności 2020*; *Na drodze do wolności 2021* oraz cały numer czasopiśma „Herito”, zatytułowany *Białoruś* (nr 41, 2021).

trafił do Mereczowszczyzny, by poznać miejsca związane z Adamem Mickiewiczem (dwa pierwsze) i Tadeuszem Kościuszką (ostatnie). Zwykle jednak przyjeżdżający tu Polacy oglądają i miejsca, i zbiory muzealne z polskiego punktu widzenia, czasem zabarwionego lekko patriotyzmem rodem z II Rzeczypospolitej. W prezentowanych tekstach takiego ducha nie znajdziemy, koncentrują się też na innych wątkach. I tak, cykl otwiera artykuł Dmitriy Monicha, w którym autor opisuje losy zbiorów z pierwszego muzeum białoruskiego — Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza, założonego w 1921 roku w Wilnie, rozwiązanego w 1944 roku. To tekst szczególnie ważny w kontekście dwóch inicjatyw z 2021 i 2022 roku — odradzania Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza [Беларускі музэй імені Івана Луцкевіча] w Wilnie¹¹ i organizowanego, póki co, w Warszawie — Muzeum Wolnej Białorusi¹². O tym ostatnim, jak i o innych inicjatywach muzealnych, które zareagowały na wydarzenia sierpnia 2020 roku, pisze w swoim artykule Tatsiana Marmysh. Dwa kolejne teksty: Ally Stashkevich i Iriny Lupashko, przybliżają współczesną sytuację muzeów białoruskich i realizowaną przez nie działalność kulturalno-edukacyjną. Obydwie Autorki starają się zarysować podjęte wątki w odniesieniu do przeszłości, co pozwala im pokazać zachodzące zmiany w muzealnictwie białoruskim. Swoje tezy ilustrują przykładami muzeów z większych i mniejszych ośrodków. Dowodzą tym samym, że mimo problemów, z jakimi się mierzą, muzea białoruskie starają się być aktywne i żywe. Warto zasygnalizować, że wspomniane problemy to nie tylko kwestie finansowe, ale też kadrowe. Wielu muzealników utraciło pracę po sierpniu 2020 roku, a wielu boi się ją utracić. Bowiem represje wobec osób zaangażowanych w protesty 2020 roku nadal trwają.

Kolejny artykuł autorstwa Olgi Łobaczewskiej otwiera część casusów. Opisuje ona fascynujące obiekty — wyplatane ze słomy carskie wrota z lat 30. XIX wieku, które odnaleziono na Polesiu białoruskim. Przybliży historię tego odkrycia: to, jak trafiły do muzeum i jakich wymagały zabiegów

¹¹ Wiosną 2021 roku władze samorządowe Wilna przekazały budynek na rzecz instytucji, które będą wspierały Białorusinów i ich kulturę. Chodzi tu o odrodzenie Muzeum Białoruskiego i powołanie Centrum Kultury Białoruskiej [więcej patrz: <https://belsat.eu/pl/news/02-04-2021-w-wilnie-odradza-sie-muzeum-bialoruskie/>; data odczytu: 31.08.2022].

¹² Otwarcie tego muzeum zapowiedziano w czerwcu 2021 roku, nastąpiło zaś 17 lipca 2022. Gromadzone w nim przedmioty odnoszą się do współczesnej historii białoruskiej, przede wszystkim protestów 2020 roku i ich następstw. Zgodnie z planami organizatorów muzeum, po zmianie sytuacji politycznej w Białorusi zostanie ono przeniesione do Mińska [więcej patrz: Mirasz 2021; Alter 2022].

konserwatorskich. Innym przykładem jest opisane przez Yauhena Malikaua Wietkowskie Muzeum Staroobrzędowców i Tradycji Białoruskich im. Fiodora Szklarowa w Wietce [Веткаўскі музей стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф. Р. Шклярава]. Autor pokazuje, w jaki sposób regionalne muzeum wschodniej Białorusi stało się ważnym punktem na mapie nie tylko muzeów, lecz również ośrodków badań staroobrzędowców. Następny autor — Ihar Melnikau — dzieli się własnym doświadczeniem z organizowania wystaw o białorusko-polskiej historii pierwszej połowy XX wieku w muzeach państwowych. Przy tej okazji nie trudno dostrzec zależności wystawiennictwa od oficjalnej polityki (ale nie tylko historycznej) czy relacje kolekcjoner — muzeum. Cykl zamyka wspomniany już artykuł Tatsiany Marmysh poświęcony twórczości o tematyce protestacyjnej, która staje się obiektem muzealnym.

Czytelnik ma przed sobą teksty w języku polskim, ale co warto i należy podkreślić wszystkie w oryginale zostały napisane w języku białoruskim. Fakt ten jest ważny, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę złożoną sytuację językową w Białorusi i podporządkowania białoruszczyzny językowi rosyjskiemu¹³. Wybór języka więc nie jest jedynie wyborem środka komunikacji, lecz, przede wszystkim, deklaracją światopoglądową.

Sokrat Janowicz na początku lat 90. XX wieku oceniał, że Białorusini „dopiero teraz wybijają się na własne państwo” [Janowicz 1993: 5], z tym że to TERAZ wciąż trwa, a od sierpnia 2020 roku stało się — jak nigdy wcześniej — aktualne i sprawcze. Nie ma wątpliwości, że Białorusini „wychodzą na postrzegany horyzont” [Janowicz 1993: 5], że chcą być podmiotem, a nie przedmiotem polityki.

Nota redakcyjna

W tłumaczeniach artykułów zastosowano następujące zasady:

- imiona i nazwiska Autorek i Autorów artykułów pozostawiono w postaci przysłanej przez nich;
- nazwy instytucji, urzędów, tytuły wystaw, publikacji, audycji itp. podano zasadniczo w tłumaczeniu na język polski; w przypadku tytułów dzieł i istotnych z punktu widzenia tekstu nazw instytucjonalnych w nawiasie kwadratowym podano brzmienie oryginalne;

¹³ Zainteresowanych odsyłam m.in. do następujących tekstów: Bekus 2011, Dyńko 2007, Waszczyńska 2017 (2018).

- imiona i nazwiska oraz nazwy miejscowe podano w transkrypcji lub formie przyjętej w polskiej literaturze przedmiotu; w przypadku mniej znanych czytelnikom nazw i nazwisk w nawiasie kwadratowym podano brzmienie oryginalne;
- odnośniki i bibliografię skonstruowano według wzoru obowiązującego w czasopiśmie, przy czym zastosowano oryginalny zapis pozycji bibliograficznych, oddzielając rekordy zapisane alfabetem łacińskim i niełacińskim; ze względu na cytowanie czasopisma w międzynarodowych bazach danych dołączono transliterowaną wersję bibliografii. W przypadku jednostkowej pozycji bibliograficznej zapisanej alfabetem niełacińskim podana jest w wersji oryginalnej i transliteracji w ramach tego samego wykazu.

Dorota Leśniewska — redaktor tłumaczonych tekstów

Bibliografia

Bekus Nelly

2011: *Polityka językowa w kontekście procesów narodotwórczych narodu białoruskiego*, „Język, Komunikacja, Informacja”, nr 6, s. 117–125.

Dyńko Andrej

2007: *Język ulicy i język Placu. Ewolucja stanu i statusu języka białoruskiego*, [w:] *Spoleczeństwo białoruskie '2007: nadzieje, złudzenia, perspektywy*, red. M. Pejda, Warszawa, Mińsk: Wschodnioeuropejskie Centrum Demokratyczne, s. 57–63.

Galus Aleksandra

2015: *Białoruś, czyli teatr jednego aktora? Zjawisko ramowania na przykładzie wizerunku Białorusi w wybranych tytułach prasowych*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne”, t. 4, s. 197–219.

Janowicz Sokrat

1993: *Terra incognita: Białoruś*, Białystok: „Niva”.

Marsz Białorusi

2021: *Marsz Białorusi, sierpień–grudzień 2020*, wybór i oprac. E. Banaszekiewicz, Warszawa: Ośrodek Karta.

Na drodze do wolności

2021: *Na drodze do wolności: białoruska partyzantka kulturowa w przestrzeni publicznej i Internecie*, red. J. Getka, J. Darczewska, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Partyzanci

2021: *Partyzanci. Dziennikarze na celowniku Łukaszenki*, red. A. Bojke, M. Potocki, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Sulima Tomasz

2020: *Podniesienie głów. Codzienne zapisy polskiego Białorusina z sierpnia i września 2020*, „Karta”, nr 105 (jesień), s. 124–145.

Waszczyńska Katarzyna

2017 (2018): *Who Speaks Belarusian? The Language Situation in the Republic of Belarus*, tłum. Z. Orly, „Ethnologia Polona”, nr 38, s. 171–186.

Wschód wolności

2020: *Wschód wolności. Antologia współczesnej literatury białoruskiej*, wstęp K. Czyżewski, red. E. Walczak, Bydgoszcz: Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy.

Zakrzewska Sylwia

2014: *Obraz Białorusi i Białorusinów na łamach polskiej prasy*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne”, nr 3, s. 43–56.

Ланеўскі Аляксандр [Lianieŭski Aliaksandr]

2014: *Рэспубліка Беларусь на старонках польскага выдання “Gazeta Wyborcza”. Выбраныя аспекты за 1994, 2001, 2006, 2011 гады [Respublika Biełarus’ na staronkach polskaga wydania „Gazeta Wyborcza”. Wybrannyja aspekty za 1994, 2001, 2006, 2011 gody]*, [w:] *The Third International Congress of Belarusian Studies. Working Papers*, t. 3, Kaunas: Vytautas Magnus University Press, Institute of Political Studies ‘Political Sphere’, s. 77–81.

Źródła internetowe**Alter Sasza**

2022 *Symbole białoruskiego protestu trafiły na wystawę w Muzeum Wolnej Białorusi w Warszawie*, Belsat TV, <https://belsat.eu/pl/news/18-07-2022-symbole-bialoruskiego-protestu-trafily-na-wystawe-w-muzeum-wolnej-bialorusi-w-warszawie/>; data odczytu: 31.08.2022.

Mirasz Zmicier

2022 *„Klucze są już w kieszeni”. Gdzie znajduje się Muzeum Wolnej Białorusi i kiedy zostanie otwarte?*, Belsat TV, <https://belsat.eu/pl/news/21-05-2022-klucze-sa-juz-w-kieszeni-gdzie-znajduje-sie-muzeum-wolnej-bialorusi-i-kiedy-zostanie-otwarte/>; data odczytu: 31.08.2022

W Wilnie odradza się Muzeum Białoruskie

2021 *W Wilnie odradza się Muzeum Białoruskie*, Belsat TV, <https://belsat.eu/pl/news/02-04-2021-w-wilnie-odradza-sie-muzeum-bialoruskie/>; data odczytu: 31.08.2022.

